

Positionpaper “Project Innovatief Praktijkgericht Onderzoek” (PION)

Cor van Dijkum (NOSMO), Matthieu Karel (Kring Andragologie), Mike de Kreek (HvA), Adrie Winkelaar (Kring Andragologie) en Henk Wesseling (Kring Andragologie).

Achtergrond PION project

Het PION project is in 2010 gestart in een samenwerking van de Alumnikring Andragologie van de Universiteit van Amsterdam (UvA), de Hogeschool van Amsterdam (HvA), ZonMw als financier van gezondheidsonderzoek in Nederland en de NOSMO (Nederlandse Organisatie voor Sociaalwetenschappelijk Methodologisch Onderzoek). PION heeft als doel praktijkgericht onderzoek meer onder de aandacht bij het Hoger Onderwijs (HBO en WO) te brengen en verder te ontwikkelen. Sinds de oprichting van PION zijn inmiddels een aantal belangrijke stappen gezet. In 2011 is een goed bezocht *symposium* georganiseerd en in 2014 is naar aanleiding van de voordrachten op dit symposium het boek *Praktijkonderzoek in ontwikkeling* gepubliceerd (1). In 2013/2014 zijn *werkconferenties* georganiseerd, waarin deelnemers actief hun eigen praktijkonderzoek presenteerden en/of een discussiebijdrage leverden. Als startdocument fungeerde hier een positionpaper 2013 (2); de presentaties en verslagen zijn te vinden op de website van de Kring Andragologie (3). In 2014 en 2015 verschijnen voorts, op basis van de presentaties en discussies (4) in de werkconferentie, in het NOSMO tijdschrift 'Methodological Review of Applied Research' *themanummers* over praktijkonderzoek (5). Verder is naar aanleiding van deze werkconferentie het *artikel* 'Pleidooi voor meer handelingsgericht onderzoek' geschreven (6), eveneens te vinden op de website van de Kring Andragologie. Een belangrijk thema is daarbij de wijze waarop onderzoek veranderingsprocessen kan ondersteunen.

Een volgende stap is het opnieuw bijeenbrengen van praktijkonderzoekers en daarbij direct betrokkenen, zoals adviseurs, beleidsvoerders en docenten die met studenten praktijkonderzoek uitvoeren. Het gaat om onderzoekers die hun resultaten willen delen, ook tegen problemen oplopen, en willen horen hoe collega's vergelijkbare problemen oplossen. Docenten in het deeltijd-hoger onderwijs nemen een bijzondere positie in; zij begeleiden professionals die in hun beroepspraktijk ook onderzoek uitvoeren. Zij vinden in de literatuur die zij voor hun onderwijs gebruiken niet onmiddellijk een oplossing voor de problemen van die studenten, en bestaande methoden en technieken van onderzoek voldoen niet altijd. Voor al deze verschillende onderzoekers is een nieuwe aanpak met innoverende methoden nodig om aan de ontwikkeling van praktijkgericht onderzoek te werken.

Binnen de sociale wetenschappen is het idee dat onderzoek de maatschappelijke praktijk van nut moet zijn al langer aan de orde; zie ook de inleiding van 'Praktijkonderzoek in ontwikkeling'. August Comte (7) stelde in de 19e eeuw al voor de maatschappij te verbeteren met behulp van (positieve) wetenschap. Een opgave die in de jaren zestig en zeventig van de 20ste eeuw is opgepakt door maatschappij kritische wetenschappers in de vorm van actie- en handelingsonderzoek, en nu als praktijkgericht onderzoek.

Deze gerichtheid op de maatschappelijke praktijk blijkt alleen nog maar belangrijker geworden. Zo hield minister Jet Bussemaker op het symposium in 2011 een pleidooi voor onderzoek dat beter aansluit bij de praktijk en minder vrijblijvend academisch is. Maar dat vraagt wel, zoals in 'Praktijkonderzoek in ontwikkeling' (1) door verschillende auteurs is uiteengezet, om een hernieuwde plaatsbepaling van, en bezinning op onderzoek.

Moderne problemen

Problemen waarbij meerdere terreinen met elkaar samenhangen en daardoor monodisciplinair moeilijker aan te pakken, zijn overal zichtbaar. Verschillende sectoren in onze samenleving zoals de gezondheidszorg, het onderwijs, cultureel werk en samenlevingsopbouw, maar ook daarbuiten in het bedrijfsleven of bij internationale ontwikkelings samenwerking kampen met zulke ingewikkelde problemen. De deelproblemen zijn

onderling verweven en ingewikkeld en dit samengestelde geheel maakt ze moeilijk of schijnbaar onoplosbaar. Voorbeelden variëren van de jeugdzorg met het 'multiprobleem gezin', vormgeven aan andere thuiszorg of omgaan met verslavingsproblemen, tot opvang van vluchtelingen en bestrijden van overlast door bedrijven. Ook in situaties als de verhouding ProRail - NS, de HSL en Fyra-problematiek, ICT bij de overheid, de vorming van de nationale Politie, of omgaan met aardbevingsschade in Groningen is deze verwevenheid zichtbaar. De aanleg van een nieuwe infrastructuur in een dichtbevolkt land, internationale samenwerking in de Europese Unie of bestrijden van levensbedreigende ziektes in een ander werelddeel zijn verdere voorbeelden van zulke ingewikkelde problemen. Uitdagend zijn lokale problemen met wereldwijde uitstraling als bijvoorbeeld auto's van Volkswagen met 'sjoemelsoftware'.

In al deze problemen is er sprake van vele belanghebbenden met tegenstrijdige belangen en dito suggesties voor verbeteren of oplossen van het probleem. Centraal staat steeds de vraag hoe en waarmee zulke problemen kunnen worden aangepakt. Ook is de vraag welke verschillende factoren het probleem veroorzaken. Daarvoor is een goede analyse van het probleem noodzakelijk, waarbij gekeken wordt naar de veroorzakende factoren, de rol die verschillende actoren vervullen en welke belangen daarbij spelen. Een dergelijke analyse van ingewikkelde problemen wordt in de huidige onderzoekspraktijk nogal eens verwaarloosd. Bovendien moet worden gekeken naar de verschillende factoren die het probleem veroorzaken en de complexe interactie tussen die factoren. De systeemdynamica stelt kan die complexe interactie scherp stellen met behulp van modelvorming en via (computer)simulaties. Daaruit kan naar voren komen dat de wijze waarop factoren op een probleem inwerken onvoorspelbaar wordt. Het gaat dan om een complex probleem zoals dat in de natuurwetenschappen precies is omschreven. Onvoorspelbaar zoals het weer soms is en daarmee weerbarstig om aan te pakken. Dit soort geavanceerde analyses zijn in de sociale wetenschappen nog zeldzaam (8) (9).

Onderzoekers hebben daarnaast ook te maken met veranderende rollen van actoren in onze samenleving. In het verleden was er een duidelijke machts- en arbeidsdeling in afgebakende sectoren zoals bijvoorbeeld tussen werkgevers en werknemers, en bij zorg en maatschappelijk dienstverlening tussen cliënten en dienstverleners, of de verschillende stakeholders in organisaties. Er is echter mede ten gevolge van deregulering en nadruk op marktwerking een andere vorm van zeggenschap in de samenleving gegroeid waardoor rollen minder duidelijk zijn. De overheid treedt terug en zoekt een andere relatie met burgers onder de invloed van concepten als 'new public management'. Bestuurders van semipublieke instellingen als woningcorporaties of scholengemeenschappen moeten aantrekkelijke aan hun posities verbonden regelingen opnieuw bezien, docenten krijgen te maken met de spanning tussen regelgeving vanuit accreditatie en kritische studenten, mondige burgers roeren zich over ingrepen in hun leven ten gevolge van regelingen rond het persoonsgebonden budget, professionals krijgen te maken met cliënten die willen meedenken en meebeslissen.

Ook de onderzoeker moet zich bij deze veranderende machts- en arbeidsdelingen bezinnen op zijn rol. Wat heeft kennis uit onderzoek voor (meer)waarde in onze samenleving waarbij kennis meer en meer wordt gedeeld, makkelijker te vinden is maar ook diffuser in kwaliteit? De onderzoeker moet bewijzen dat hij geldige en betrouwbare kennis heeft die bruikbaar is voor het oplossen van maatschappelijke problemen. In het deeltijdonderwijs aan praktijkwerkers gaat de docent in discussie en in dialoog met studenten die vanuit hun praktijkervaring waardevolle kennis inbrengen. In de wetenschap zoekt men nu 'evidence-based' (bewezen werkzame) kennis, die navolgbare en met feiten onderbouwde richtlijnen geeft voor behandelingen in jeugd of medische zorg, maar ook elders. Dat idee kan zich verspreiden in andere sectoren van de samenleving waar men 'klanten' wil helpen om hun situatie te verbeteren. De interventies moeten dan ook 'evidence based' zijn en op die manier voortbouwen op resultaten van onderzoek. Deze benadering moet echter ook verder beproefd worden.

Complexe problemen

Veel problemen in de moderne samenleving zijn dus lastig aan te pakken; een klassieke onderzoeksbenadering voldoet niet altijd meer. Dat begint al met het concept 'probleem': wat is dat, voor wie? Dat geldt voor veel sociale problemen. Verslaving aan bijvoorbeeld genotmiddelen of gokken, worden vanuit verschillende

belanghebbenden verschillend beleefd. Dat varieert van de persoon zelf, partner of familie, buren tot bestrijders of hulpverleners, en beleidsmakers en wetgevers. Het geldt evenzeer voor problemen in een bedrijfsmatige, economische en organisatorische omgeving. Hetzelfde bij andere maatschappelijke situaties rond industrie, landbouw, vervoer en verkeer, mijnbouw, ruimtelijke ordening, vluchtelingen, overtreders en misdadigers, enzovoorts. Vandaar dat ook de term 'samenhangende problemen' wel is gebruikt.

Het gaat om slecht gestructureerde maatschappelijke problemen met meerdere contexten. Openingen voor verbeteren en omgaan met zulke ongestructureerde problemen zijn te vinden in een gezamenlijk leerproces tussen verschillende maatschappelijke sectoren. Gespecialiseerde kennis, professionals, en beroepspraktijken zijn (hierbij) onvoldoende voor een oplossing gerichte probleem benadering. De complexiteit van de hedendaagse samenleving vraagt om een andere benadering van maatschappelijke problemen. Regeer en Bunders (10) spreken, onder verwijzing naar in 't Veld (12), over 'hardnekkige problemen' zoals bijvoorbeeld op het gebied van milieu, voedselveiligheid, en wachtlijsten in de gezondheidszorg.

Zulke problemen die spelen op meerdere systeemniveaus, met verschillende maatschappelijke actoren, geen consensus over de probleemdefinitie noch over de meest adequate oplossingsrichting, met onvoorspelbare ontwikkelingen zijn in de ware zin van het woord 'complexe problemen'. Bij het ontwikkelen van kennis om die problemen aan te pakken via onderzoek gaat het niet alleen om 'zuivere' kennis maar ook om oplossingen en interventies. De waarde van wetenschap is dan ook kennisproductie gericht op de oplossing van maatschappelijke problemen. Zulk onderzoek vraagt om 'integratie van kennis of onderzoeksmethoden vanuit verschillende disciplines. Een interdisciplinaire benadering is nodig, liever nog een 'transdisciplinaire'.

Een aanzet hiervoor is ook te vinden in werk van het Athena Instituut van de VU (10) en het Rathenau Instituut (11). Daarbij onderscheidt men drie verhoudingen tussen wetenschap en praktijk, variërend van volledig autonome kennisontwikkeling (gescheiden van de praktijk) via samenwerken tot transdisciplinaire kennisontwikkeling met 'coproductie' waar ook plaats is voor ervaringskennis. In hun rapport 'Kenniscocreatie' gaan ze uit van het belang van transdisciplinair onderzoek bij complexe problemen. Kenniscocreatie wordt door hen als 'coproductie' geplaatst in een transdisciplinaire vorm van kennis ontwikkeling. Dit is intensieve samenwerking tussen wetenschap en praktijk, waar wetenschappelijke kennis deel uitmaakt er van het gezamenlijk oplossingsproces, en omgekeerd. De auteur van het rapport Merx, geeft als definitie van kenniscocreatie: 'een vorm van kennisontwikkeling waarbij onderzoekers afkomstig uit verschillende wetenschappelijke vakgebieden samenwerken met maatschappelijke belanghebbenden'. Kenniscocreatie is gericht op het ontwikkelen van concrete handelingsopties voor maatschappelijke vraagstukken. Merx spreekt daarbij over 'ongestructureerde problemen' en stelt dat cocreatie onderzoek vraagt om recursief, interactief en handelingsgericht onderzoeksproces. Ze noemt dit recursief in plaats van iteratief om aan te geven dat het proces convergeert en stabiliseert. Een zienswijze die door andragologische onderzoekers als de Zeeuw en van Dijkum wordt verwoord in het idee dat het bij praktijkonderzoek niet gaat om beschrijvende kennis, maar om kennis waarmee een gewenste (maatschappelijke) praktijk, samen met betrokkenen in die praktijk wordt gecreëerd en gestabiliseerd (13).

Kenniscocreatie.

Wetenschappelijke kennis levert niet 'vanzelf' kennis met maatschappelijke waarde op. Er is (onderzoeks)werk nodig om kennis geschikt te maken voor gebruik. Om oplossingen te creëren is kennis nodig die ook in de praktijk van de betrokkenen werkt - dus professionals, kennisgebruiker, innovators, beleidsmakers, maatschappelijke groepen, consumenten - en: wetenschappelijke onderzoekers. Het gaat om gezamenlijke kennisontwikkeling voor maatschappelijke vraagstukken. Er wordt via multi-, inter-, en trans-disciplinair onderzoek getracht te beantwoorden aan de complexiteit van actuele vraagstukken. Praktijkonderzoekers zoeken het ondersteunen van het handelen van betrokkenen met behulp van onderzoek. Daarbij gaat het voor PION in eerste instantie om het handelen van professionals in de publieke sector: de gezondheidszorg, welzijnssector, onderwijs en (semi)overheid. Maar door de toenemende verwevenheid van sectoren van de samenleving is praktijkonderzoek ook van belang voor professionals in de private sector. Daarbij komt nog dat onze samenleving zich verder 'democratiseert'. Burgers worden mondiger, en sinds het kabinet Rutte-II

betekent dat meer dan voorheen dat de participatie van burgers in allerlei sectoren van de samenleving nodig is. Burgers moeten meer het zelf doen.

Actie- en handelingsonderzoekers die in het verleden democratiseringsbewegingen ondersteunden waren zich daar al veel eerder van bewust en schakelden daarom mondige burgers in bij hun onderzoek. Omgekeerd, wanneer professionals, in bijvoorbeeld de gezondheidszorg, problemen hadden bij het helpen van hun cliënten, schakelden zij onderzoekers in. In een aantal gevallen betekende dat ook dat professionals weer mede-onderzoekers werden. Nu voegt deze kennis van onderzoekers zich toe aan de opleiding van professionals in hun de beroepspraktijk, zowel in de sociale als technische beroepen.

Cocreatie

De bijdragen in het boek 'Praktijkonderzoek in ontwikkeling' tonen dat deze ontwikkeling bij praktijkonderzoekers heeft doorgezet. Professionals en mondige cliënten worden mede-onderzoekers omdat in onze 'doe-het-zelf' samenleving maatschappelijke problemen vaak in samenwerking zullen moeten worden opgelost. Dat past in de traditie van actie-onderzoek, handelingsgericht onderzoek en ook praktijkgericht onderzoek. Een belangrijk thema is daarbij de wijze waarop onderzoek veranderingsprocessen kan ondersteunen. Voor praktijkonderzoekers betekent dat in het algemeen het ondersteunen van het handelen van betrokkenen met behulp van onderzoek. Het hoe achter het veranderen en het ondersteunen van de twee frasen van onderzoek, praktijkgericht én handelingsgericht onderzoek, komt samen in cocreatie. Al in de voorafgaande PION activiteiten kwam cocreatie naar voren als belangrijk begrip. Het gaat bij cocreatie om het verzamelen en ontwikkelen van bruikbare en geldige kennis voor het aanpakken van sociale problemen. Dat is niet meer alleen de taak van de onderzoeker, maar ook van betrokken professionals en van mondige cliënten en burgers. Leerprocessen ter wille van een volwassen ontmoeting met maatschappelijke complexiteit vormen de kern van het cocreëren. Daarin leren beide partijen, wetenschappers en beleidsmakers. Dat vergt interactiviteit, communicatie en gemeenschappelijk streven naar robuustheid

Zo zijn er meerdere dilemma's waarmee een praktijkgericht onderzoek kan worstelen en waarvoor nieuwe methoden en een nieuwe methodologie moet worden ontwikkeld. Eén zo'n dilemma is de ingrijpende verandering in de samenleving door het gebruik van ICT technologie in de laatste decennia en daarbij de wijzigende rol van onderzoek en onderzoeker. Het bijeenbrengen van onderzoekers die bij dat alles zijn betrokken en de bijbehorende problemen willen aanpakken heeft als doel dat onderzoekers van elkaar leren. Een punt van aandacht is daarbij de organisatie. Zulke onderzoekers zijn in het algemeen druk bezet met hun onderzoeksactiviteiten, hebben weinig tijd en willen efficiënt werken. Via intervisie is er een snelle communicatie mogelijk mits het goed wordt georganiseerd.

Als onderzoekers op deze manier van elkaar kunnen leren, en als dat hun onderzoek ten goede komt, is het belangrijkste doel van deze stap bereikt. Als daarbij innovatieve aanpakken en methoden zichtbaar worden is dat een aantrekkelijk nevendoeel. En als dat tenslotte op één of andere manier naar de buitenwereld kan worden gecommuniceerd, in publicaties, op een website, in een manifestatie (conferentie), dan is er weer een mijlpaal bereikt bij de ontwikkeling van praktijkgericht onderzoek en voor PION.

Aanpak PION project 2015-2017

Het PION project heeft tot nu toe werkconferenties en symposia georganiseerd waarbij onderzoekers inleidingen houden en ervaringen uitwisselen. Door het stimuleren van publicaties is de opgedane kennis en ervaring uitgedragen aan andere onderzoekers en aan het onderwijs. Hierdoor is de belangstelling voor praktijkgericht en handelingsgericht onderzoek wel toegenomen, maar is nog te onduidelijk hoe in alle stappen van dergelijk onderzoek gewerkt dient te worden. Een omvattende methodologie komt in het verschiet, maar met als doel een op deze vormen van onderzoek gerichte onderwijsmodule. In de volgende conferentie (gepland voor april 2016) wil PION vooral kijken naar de methoden en technieken van onderzoek.

De komende jaren zal doorgedaan worden met het organiseren van werkconferenties en symposia waarbij de onderzoeksmethodologie centraal staat. Bij het presenteren van onderzoek bestaat de neiging inhoudelijk op de betreffende problematiek in te gaan en daarover verhelderende vragen te stellen of te discussiëren. Praktijkonderzoek zal juist veel nauwkeuriger vergeleken dienen te worden op de methodologische

aanpak, de gehanteerde methoden en technieken, de analyse en de verwerking van de resultaten, de voorgestelde verandering en de realisatie ervan. Ook de veranderingsprocessen dienen zichtbaar gemaakt dienen te worden voor de verschillende betrokkenen.

Literatuur verwijzingen

1. Dijkum C. van, Tavecchio L. (2014). *Praktijk onderzoek in ontwikkeling: Nieuwe inzichten en voorbeelden*. Den Haag: Boom | Lemma.
2. Reijmerink W., Diekman W., Dijkum C. van (2012). *Praktijk en onderzoek in (inter)actie (Geactualiseerde versie 14-02-2013)*
3. Kring Andragologie (www.andragologie.org)
4. Kreek M. de (2014). *Richting Pion: inzichten die voortkomen uit een onderwijstraject waarin masterthesissen worden besproken*. Amsterdam: HvA.
5. NOSMO (<http://nosmo.nl/index.html>)
6. Winkelaar A., Karel M. (2014). *Pleidooi voor meer handelingsgericht onderzoek*.
7. Comte A. (1844). *Discours sur l'Esprit positif*. Paris: Carilian-Goeury et V. Dalmont.
8. Dijkum C. van, Tombe D. de (1992). *Gamma Chaos: Onzekerheid en orde in de menswetenschappen*. Bloemendaal: Aramith Uitgevers.
9. Rotmans J. (2014). *In het oog van de orkaan*. Rotterdam: Aeneas, Uitgeverij Voor Vakinformatie.
10. Regeer, B. en Bunders, J. (2007). *Kenniscocreatie, samenspel tussen wetenschap en praktijk. Complexe, maatschappelijke vraagstukken transdisciplinair benaderd*. Athena Instituut, VU, Amsterdam/RMNO, Den Haag.
11. Merx, F. (2012) - *Samenwerken aan werkzame kennis. Methoden en technieken voor kenniscocreatie*. Rathenau Instituut, Den Haag.
12. In 't Veld, R. (2000) - *Willens en wetens*. RMNO, Den Haag.
13. Dijkum, C. van (2008). Changing methodologies for research. *Journal of Organisational Transformation & Social Change*, 5(3), 267-289